

AZ ÉLET FOGALMA NIETZSCHE FILOZÓFIÁJÁBAN

Hiába!/ Csak döfj tovább,/ Kegyetlen tövis!
Nem, nem vagyok ebed – csak vadad
Köszívű vadász!/ Legbüszkébb foglyod,
Felhő mögötti rabló!/ Szólj végre!
Mit akarsz, útonálló, tőlem?
Te rejtett villám! Ismeretlen, mondd,
Mit akarsz, ismeretlen – isten? –

Friedrich Nietzsche

Zarathustra negyedik részében panaszkodik ily módon a „szellem vezeklője” az „ismeretlen istennek”, akit Nietzsche hívott életre az élet bőségében dűskáló halott isten világába. Az isten saját poklába, az ember iránti szeretetébe vette, és az őt helyettesítő emberebb ember, felszabadult életerejében tobzódva végigtekint saját hiposztázisain, a korábbi, a transzcendens isten jelenlétével jellemezhető világban elfoglalt lehetséges léthelyzetein.

Talán ezekkel a szavakkal lehetne a nietzschei élet-fogalom egy értelmezési kísérletét indítani. Ez az a fogalom, mely Nietzsche egész fogalomrendszerét áthatja és szükséges szubsztrátumát biztosítja a belőle kinövő eszméknek. Mert Nietzsche, akire tökéletesen ráillik a „szellemi vezeklő” megnevezés, állandóan az élet fogalmával viaskodik, mikor megpróbál megbirkózni a szellemébe bebecsapó villámokkal. Ahogy ő maga is megállapítja, ahol az élet a legsatnyább, ott tör a felszínre a legnagyobb igazságtalanság, ott merül fel az igény a legnagyobb erőfitogtatásra. És Nietzsche élete sohasem volt az általa megkívánt színvonalon. A Zarathustra írásakor életereje már hanyatlófélben volt, de ugyanekkor jelentkezett szellemi alkotóerejének túlsordulása is, annak minden költői, stilisztikai, formai ragyogásával, elméjének teljes csillogásával együtt. Ezen alkotóerő szükségszerűen vezetett az általa nem bírt javak és főleg az élet túldicsőítéséhez, felmagasztalásához. Nietzsche gyötrődött, önmagába rejtette, majd onnan előhívta a „legrútabb” embert, az élet kincseitől megfosztottat, akinek a nevében (és természetesen önmaga nevében is) felemelte szavát az élet teljességében való megélésének értéke mellett. Ezáltal a herosz, az életerőtől duzzadó uralkodó árnyékában felhívta a figyelmet a sötét odúban rejtőzködő, visszafojtott vágyakra, a satnya rab jogaira. „A tragédia születése”-ben felvázolt dionüszoszi motívum egy újabb megjelenési formája ez; talán azt kívánja igazolni, hogy az élet nemcsak szép, harmonikus, hanem a pokol mélyén elrejtett romboló erők tulajdona is egyben. Az innen feltörő sötét akarat az élet igénye és ez magával vonja a hatalom akarását is. Egy ilyen jellegű szemléletmódban persze fennáll a kettősség, mely azt a paradox következtetést eredményezheti, miszerint a legsatnyább ember a fensőbbrendű ember. A varázsló panaszdala Nietzsche saját panasz, kínjai saját benső kínjai, de kínzó és áldozat itt egy és ugyanazon személy. Szinte kínálkozik a kecsegtető párhuzam: halott isten helyett fensőbbrendű ember, tehát rejtőzködő isten helyett rejtőzködő fensőbbrendű ember. Vajon Nietzsche új értékadási kísérlete a korábbi keresztény értékek fordítottja, az élet pedig a Megfeszített árnya?

E kérdések megfogalmazásával elérkezünk a Nietzsche írásait, hangulati elemként jelentkező gondolkodását végigkísérő alapmotívumhoz: kereszténység- és erkölcsbírálatához. Az értékmegsemmisítő rombolás, a Semmi apologetikája előrevetíti a nihilizmus árnyát; egy életet dicsőítő gondolkodó célja viszont nem lehet a nihilizmus, így a fenti kérdések megválaszolása is attól függ, hogy mennyiben tudjuk biztosítani a hagyományos értékektől, valamint Önértékétől megfosztott élet újramegtalálását egy teljesen újrateheremtett értékszimbiozisban. De ugyanakkor, mélyebbre ásva, feltárhatunk egy, az írói intencióval kapcsolatos problémát is. Nevezetesen azt, hogy milyen szinten, milyen mértékben távolodott el Nietzsche a kereszténységtől, bírálata milyen jellegű és főleg: vajon nem-e illik rá kritikai hozzáállására az előbbieken említett önelrejtés vonása? Vezérfonal lehet itt az élet fogalma, mely egy ellentétpár megteremtéséhez vezette a filozófust. Ennek segítségével kezeli a fellépő értékmozzanatokot és építi fel kritikáját. Szokratészi morál, keresztény értékrend (főleg annak a pali fordulata), a kanti rendszerrel fémjelzett modernség mind-mind a décadence által bélyegeztetnek meg, mint életet gátló tényezők. Az ellenpóluson pedig ott az Antikrisztus, mint mindenfajta természetellenesség megátkozója.

De vajon nem azért kínozza Nietzschét a dekadencia, mert ő maga is décadent? Jézus és az Antikrisztus lehet ugyanazon személy? Vajon Nietzsche csak azért támadja Pált, mert benne felismeri saját jellemvonásait, melyektől nem bír szabadulni? Talán érvényesíthető itt az a pszichológiai mozzanat, mely alapján a gátlás leküzdéséhez annak ellentétébe való átcsapás szükségeltetik. Nietzsche vándor, de egy olyan vándor, mely saját árnyékát üldözi, s így csak akkor éri el célját, ha egybeolvad vele. Az ebben érvényesülő dialektika képezheti a Zarathustrában felvillanó embernek, mint hídnak a képét, hídnak, mely a fensőbbrendű emberhez kell vezessen. Nietzsche magával vinné útítársnak a túlvilágra vitapartnereit – Szokratészt, Rousseaut, Spinozát stb. – akik egyben alteregói is. Az örök élet lényegében tehát nem más, mint az „örök elevenség”. Olyan próbálkozás ez, amely, miután száműzte a világon kívüli transzcendenciát, kísérletet tesz valamiféle, az immanencián belüli transzcendencia fellelésére. Az igazságot teremteni kell, tehát a világot is meg kell hozzá teremteni. Az élet az egyetlen instancia, melyhez mindentől függetlenül fordulni lehet, tehát ez nem lehet egyszerű biológiai fogalom. Nietzsche életműve a transzcendencia mélységeibe való elmerülés tragikus kísérlete. Nem véletlen megjegyzés az Antikrisztusban, hogy igazi keresztény csak egy volt, aki átélte a hirdetett gondolataiból fakadó szenvedéseket. A kereszténység tehát életmód, egzisztenciális helyzet, úgy, ahogy ezt az egzisztencia-filozófusok próbálták megragadni. A Nietzsche által hiposztazált lehetőség talán egyetlen az élet autentikus megélésére, az örök visszatérésből adódó pesszimizmus leküzdésére.

Látnivaló tehát, amint azt Heidegger is felismerte, hogy a Nietzschével való foglalkozás a filozófia alapkérdéseivel való foglalkozást jelenti. Mivel kései korszakában Nietzsche szemléletmódja az esztétikumtól a történelmi személyiségek, a történelmi hatás felé fordul, életművét úgy kell értelmezni, mint az első születendő életfilozófiát. Az abszolút szellem önfejlődéseként értelmezett történelem hegeliánus szemlélete helyett Nietzschénél a világfolyamatba aktí-

van beleavatkozó erős egyéniségek hatása érvényesül – innen az emberfeletti ember iránti igény. A szubjektív élmény válik meghatározóvá, s ezért az eszménykép is szubjektív, folytonos alakulásban lévő valami lesz; így a Nietzsche által leírt hozzávezető utak is csak eszközök. Nietzschének is feladata a világ leírása, de ebben a tudományosság igényével fellépő fenomenológiai módszer nem vezethet eredményre, hiszen az életnek az a teljessége, amely Nietzschénél megjelenik, nem engedi meg egyetlen mozzanat kizárását sem. Nietzsche filozófiája nem a zárójelek filozófiája; szenvedés ez, amely nem tűr el határokat, nyelvi korlátokat, hiszen a mélységekben dübörgő hang, az alvilág zenéje szólal meg benne. Művei megengedik a másodlagos olvasatot, azt, hogy valóban szétáradó, történelemformáló legyen páratlan gondolatgazdagsága és mélysége. Lehetőség ez egy olyan új emberi species megjelenésére, mely az élet számára tartja fenn a filozófiai primátust.

A megteremtett sajátos élethelyzet azonban több kiindulópontot is kínál. Új életmódokat teremtő viaskodás ez saját alkotóerőnkkel. De az erős egyéniség szabad szellemeket is feltételez, ez pedig az öniróniáig eljutó kritikát. Ebben a helyzetben a jellemző cselekvési aktus nem pusztán a dolgok „történni hagyása”. Az élet bőséges túlradásának folyamata nem állítható meg, de a fensőbbrendű embert hatalomakaráásának szükségszerű volta gátolja féktelen szabadszellemiségének érvényesítésében. Az élet illetén való megélése tánchoz hasonlítható, melyben a lépések a zene (tehát külsőleges) ritmusának vannak alávetve. A tánc egyfelől a féktelen tobzódás, másfelől viszont a mégoly csekély, de mégiscsak tényleges valamihez való táncolás szimbóluma. Az „Ötödik evangélium” egyben az apokalipszis analógiája is lehetne. A hét pecsét feltörése a föld titkainak a feltárása, de lehet hogy pusztán az isteni kockavetések bilincsenek a kioldása. Olyan ítélet ez, melyet a halott istent hirdető ember mond ki önmaga fölött: az örök visszatérés jeggyűrűje, annak a kimondása, hogy ennek a transzcendenciától megfosztott életnek halála az örökkévalóság.

Ennek a titoknak a megsejtése eredményezheti a jó és rossz elvetésének, a morálfelettségnek a gondolatát. A morál megköti, szabályozza, megszokottá teszi az életet, és ezzel felőrli annak elevenségét. A történelmi időben elhelyezett keresztény eredetmitosz elvetése, az örökkévalóság kitüntetett pontjainak megszűnésével, örök körforgást eredményez. Az örökkévalóság biztosításának egyetlen lehetősége az örök visszatérésnek, mint sejtésnek, felismerésnek a tudatosítása. Az örök visszatérés szöszervezetnek ily módon mindkét tagja értelmezhetővé válik és pozitív szerepet nyerhet. A tudatosítás egyben a megismerés: „Az élet a megismerés eszköze”. Nietzsche számára az élet a megismerő ember kísérlete, kísérlet, mely elvégzésére csábít. Nem az ágyhoz kötött beteg kísérlete ez, sem pedig a leláncolt rab szökési törekvése, hanem a csapongó, kalitkába soha be nem zárt madárka szabadulásra irányuló önkísértése. Mert a veszélyesen élő emberek az igazi előkészítők; ők a hegyi utak kalauzai, a megfeszített áldozatok, ők a hidak, melyek felrobbantanak, kizárva ezzel a visszatérés lehetőségét.

A nietzschei életmű egy másik értelmezési keretlehetősége a dolgokban rejlő lényeg és változás. Szókratész és Hérakleitosz áll itt szemben egymással, a drá-

ma a tragédiával. A kultúrkritika így fordul át racionalizmus-kritikába, a fausti ember kiélezett kérdésfelvetésébe. Nietzsche önmagával való polemizálásának kísérlete ez, hiszen számtalan helyen kiáll a racionalizmus, a tudományosság igényének fontossága mellett. A racionalizmus létjogosultságának kérdése úgy vetődik fel, mint az önmaga céljától elforduló, saját magára szankciókat kiszabó értelemfunkció problematikussága. A kialakuló racionalizmuskép az önmaga farkába harapó kígyó, képviselője pedig Szókratész, aki daimononjával együtt bálvánnyá emelte saját életasztkézisét. Az aszkézis azonban kétértelmű, hiszen semmiféle instancia által el nem dönthető, hogy a racionalizmus, azaz a világtól való teljes elvontság, avagy a logika, a ráció teljes elvetése, azaz az élethez való fordulás a nagyobb aszkézis. De Nietzsche-nek alapvetően nem is ez a szándéka; szerepe inkább abban állt, hogy a pszichológia felszínes vizeit a mélyről jövő iszappal zavarossá tegye, hogy ezáltal láthatóvá váljon az, amit Augustinus az ember feneketlen mélységeinek nevez.

Az élet nem a külső történelem, hanem valami, a belső emberi pillanatképekből, sorsokból összeállt állag. Nietzsche történelemképe ez, szubjektív és távolról sem abszolútumra törekvő. Az ember kétségbeesését, valamint annak emberfeletti erejével történő leküzdését revelálja. Mert a nietzschei élet mindenképpen megnyilatkozás, megnyilatkozás egy, a bensőben rágó, fájdalmat okozó beteg féregről, mely az emberi élet borzalmait szüli. Éppen ezért, ha nem is minden szempontból indokolt és jól alátámasztott, de mindenképpen érdekes Nietzsche végletei felvázolásával és a köztük bejárt út segítségével értelmezni. Az egyéni, megélt életnek és az életmű alkotójának e kissé önkényes, de a szellem rezdüléseit követni kívánó összekapcsolása megértetheti azt, hogy miért leselkedik szükségyszerű veszélyként a művész-alkotóra a jeges hegycsúcsok feletti hegyvidéki éjszaka, amely persze meghozhatja a csendes derű mennyországát is. Így mindenképpen előnyt jelent, hogy a fensőbbrendű ember önmaga mondja ki saját ítéletét, helyezi magát apokalipszis alá, s így válik az élet teljes jogú apologétájává:

„Utolsó bűnömre? – kiáltá Zarathustra és indulatosan kacagott tulajdon szaván: mi tartatik még fönn számomra utolsó bűnömül?

– És Zarathustra mégegyszer elmélyede magába és ráüle a nagy köre és tűnődék.

Egyszerre fölgrék: –

Részvét! A fensőbbrendű ember iránt való részvét! – kiáltá és orcája érczé változék. No hát! Annak – ütött az órája!

Szenvedésem és részvétem – ki bánja? Avagy boldogságra törekszem? Művemre törekszem!”